

MARCIN GŁUSZAK
(Łódź)

*Ordynacja w Radzie Nieustającej*¹

Ordnung des Ständigen Rates

1. Ustawy sejmowe o Radzie Nieustającej. 2. Uchwalenie ordynacji. 3. Analiza tekstu ordynacji. 4. Podsumowanie.

1. Sejm-Gesetze über den Ständigen Rat; 2. Verabschiedung der Ordnung des Ständigen Rates; 3. Textanalyse der Ordnung; 4. Zusammenfassung.

1

Podstawowymi aktami prawnymi regulującymi zasady powołania, organizacji i funkcjonowania Rady Nieustającej były konstytucje sejmowe z lat 1775–1776.

Pierwsza z nich – zatytułowana *Ustanowienie Rady Nieustającej*², uchwalona w 1775 r. – rozstrzygała przede wszystkim kwestie pozycji króla w Radzie, jej składu osobowego, struktury, ogólnego zakresu uprawnień i obowiązków. Ustawa ta obarczona była istotnymi wadami: sformułowana zbyt ogólnikowo, słabo zarysowała kompetencje poszczególnych departamentów, na domiar złego zrehabilitowana została chaotycznie, językiem mało precyzyjnym³.

Próbę uzupełnienia istotnych luk w tym akcie podjęto w roku następnym, uchwalając dwie nowe ustawy: *Objaśnienie ustanowienia Rady Nieustającej przy boku naszym*⁴ oraz *Powinności i władza departamentów w Radzie przy boku naszym Nieustającej oraz tłumaczenie obojętności prawa 1775 ustawy tejże Rady*⁵. Pierwsza z wymienionych kładła nacisk na uzasadnienie powołania do życia Rady,

¹ Oryginał rękopisu zachowany został w warszawskich zbiorach AGAD. Znajduje się on w tzw. Metryce Litewskiej, pod sygnaturą VII, 76 na kartach 27–35. Z uwagi na zły stan dokumentu jest on dostępny jedynie w formie mikrofilmu. Treść *Ordynacji* przytaczam w Aneksie.

² Volumina Legum, t. VIII, Petersburg 1860, s. 84; (dalej: VL).

³ A. Czaja, *Między tronem, buławą a dworem petersburskim*, Warszawa 1988, s. 51–52.

⁴ VL VIII, 849.

⁵ VL VIII, 851.

co było niewystarczająco zaakcentowane w ustawie z roku poprzedniego, podkreśliła również rolę zwierzchnią Rady jako organu centralnego w państwie z wyraźnym wyłączeniem spod jej uprawnień funkcji prawodawczych i sądowych. Z punktu widzenia działalności Rady istotniejsza była druga ustawa, która określiła w sposób konkretny i, co ważne, klarowny kompetencje poszczególnych departamentów, wprowadzając szczegółowe objaśnienia niektórych artykułów ustawy z roku 1775.

2

Niezależnie od uzupełniających konstytucji sejmowych do sprawnego funkcjonowania Rady Nieustającej, potrzebne było wydanie przepisów wykonawczych. Rolę tę miała spełniać przygotowywana ordynacja wewnętrzna Rady⁶. Dnia 12 listopada 1776 r. odbyła się trzecia sesja plenarna Rady Nieustającej nowej kadencji. Jednym z przedmiotów posiedzenia, zapisanym w protokole potocznym pod pozycją nr 7, było przedstawienie przez marszałka Rady, Ignacego Twardowskiego, projektu ordynacji. Jak wynika z protokołu, w głosowaniu nad nim wzięło udział wraz z królem 23 konsyliarzy⁷, a projekt *został przyjęty z ostrzeżeniem niektórych punktów w szczególności, że taż Ordynacja według okoliczności i potrzeby w każdym czasie poprawiona lub odmieniona być może*⁸.

3

Ordynacja opatrzona została arengą. Wprowadzenie w życie przepisów wykonawczych dla Rady uzasadniono tu potrzebą uzupełnienia trzech wspomnianych

⁶ W literaturze przedmiotu – poczynwszy od pierwszej poświęconej Radzie monografii Władysława Konopczyńskiego, aż po najnowszą pracę Katarzyny Bucholc-Srogosz – nie podjęto szerszą analizę *Ordynacji w Radzie Nieustającej*. Z uwagi na rolę, jaką odegrała ona w funkcjonowaniu tej instytucji zasadne jest nieco bliższe jej omówienie.

⁷ Swoje podpisy na protokole złożyli kolejno: biskup wileński Ignacy Massalski, biskup płocki Michał Poniatowski, wojewoda kaliski August Sułkowski, wojewoda rawski Bazyli Walicki, kasztelan sandomierski Adam Łącki, kasztelan łęczycki Tadeusz Lipski, kasztelan żmudzki Antoni Giełgud, kasztelan żarnowski Symeon Szydłowski, kasztelan wiski Tomasz Aleksandrowicz, starosta strzyżewski Ignacy Twardowski, strażnik polny litewski Antoni Dziekoński, podkomorzy nurski Tomasz Ostrowski, podkomorzy sochaczewski Stanisław Gadomski, podkomorzy gnieźnieński Aleksander Gurowski, starosta sądecki Stanisław Małachowski, starosta nakielski Kasper Rogaliński, starosta inflancki Kazimierz Plater, starosta eyszyski Jerzy Sołłohub, podkomorzy nadworny JKM Benedykt Morykoni, biskup poznański Andrzej Młodziejowski, podskarbi wielki koronny Adam Poniński, marszałek nadworny koronny Franciszek Rzewuski, hetman polny litewski Józef Sosnowski oraz król Stanisław August Poniatowski.

⁸ Protokół Potoczny Rady Nieustającej z 12 XI 1776 r., AGAD, tzw. Metryka Litewska VII 18, s. 11.

konstytucji sejmowych. Ordynacja zawierała trzy części (nazwane artykułami). Dwa pierwsze artykuły, stosunkowo krótkie, poświęcono sprawom organizacyjno-technicznym.

W *Artykule I* uregulowano kwestię miejsca obrad Rady Nieustającej. Sesje plenarne odbywać się miały w jednej ze wskazanych przez monarchę sal Zamku Królewskiego, natomiast sesje departamentowe – w pokojach poszczególnych prezesów, a w razie ich nieobecności w miejscach dowolnie wybranych przez konsyliarzy. Wyjątkiem był Departament Interesów Cudzoziemskich. Jego sesję, z uwagi na konieczność częstego korzystania z archiwum, zaplanowano w siedzibie Jacka Ogrodzkiego⁹, który był sekretarzem wielkim koronnym i pełnił równocześnie funkcję sekretarza wymienionego wyżej departamentu. .

Artykuł II w pierwszej kolejności wyznaczył dni tygodnia (wtorki i piątki) dla zwoływania sesji plenarnych. Początek obrad ustalono na godzinę jedenastą. Nie przewidziano natomiast konkretnej godziny zamknięcia sesji, przyjmując, że czas trwania posiedzenia uzależniony będzie od toczących się prac. Autorzy ordynacji przewidzieli również możliwość zwoływania w każdym momencie, w razie zaistniałej potrzeby, sesji ekstraordynaryjnych.

Dla zachowania porządku obrad ustalono, że każda sesja plenarna rozpoczynać się będzie od wysłuchania raportów departamentowych¹⁰. Równocześnie przewidziano sytuację, w której, z uwagi na przeciągający się czas trwania posiedzenia, część raportów nie zostanie przedstawiona. Zgodnie z ordynacją sprawozdania te miały być wysłuchane w pierwszej kolejności na następnej sesji plenarnej. W wypadku memoriałów wymagających niecierpiącej zwłoki rezolucji, miały być one, po wstępnej analizie dokonanej przez jednego z członków Rady, opatrzone jego podpisem i przekazane pod obrady poza przewidzianym porządkiem sesji.

Dopiero po rozpatrzeniu sprawozdań departamentowych konsyliarze mieli prawo występowania ze sprawami indywidualnymi.

Raz w miesiącu na sesjach plenarnych Rady analizowano nadsyłane do poszczególnych departamentów raporty Komisji Skarbowej, Wojskowej oraz innych urzędów. Sekretarze departamentowi zobowiązani byli wówczas do przedstawienia sekretarzowi Rady prowadzonych przez siebie protokołów.

⁹ Jacek Bartłomiej Józef Ogrodzki, herbu Rogala (1711–1780), sekretarz sejmu konwokacyjnego w 1764 r., od 1764 r. szef Gabinetu Królewskiego, od 1771 r. sekretarz wielki koronny, w latach 1775–1780 sekretarz Departamentu Interesów Cudzoziemskich Rady Nieustającej. J. Michalski, *Polski słownik biograficzny*, t. XXIII, Kraków 1978, s. 648–650.

¹⁰ Ordynacja nie wskazała kolejności przedstawiania raportów przez poszczególne departamenty. Na podstawie protokołów potocznych Rady Nieustającej możemy ustalić, że w praktyce sesje rozpoczynano od sprawozdań Departamentu Interesów Cudzoziemskich, następnie Departamentu Policii, Wojska, Sprawiedliwości i Skarbu.

Sesje departamentowe, zgodnie z ordynacją, miały odbywać się w dni zaplanowane przez członków danego departamentu. W sytuacji, gdyby okoliczności tego wymagały, posiedzenie mogło zostać zwołane w każdym momencie¹¹.

Ordynacja wprowadziła sankcje za nieobecność i niepunktualność konsyliarzy na sesjach. Jeśli doszłoby do dwukrotnej absencji na posiedzeniach departamentowych lub przybycia na obrady plenarne po odczytaniu protokołu, członek Rady tracił prawo do prezentacji spraw indywidualnych, a przysługujące mu z tytułu udziału w sesjach wynagrodzenie było dzielone między konsyliarzy obecnych na posiedzeniu.

Najobszerniejszy *Artykuł III*, podzielony na siedem podrozdziałów, poświęcony został zadaniom poszczególnych departamentów oraz obowiązkom i uprawnieniom subalternów – niższych urzędników Rady Nieustającej. Na wstępie raz jeszcze podkreślono konieczność uzupełnienia ustaw sejmowych ordynacją.

W pierwszej kolejności – podobnie jak w wypadku ustaw sejmowych – podjęto kwestię Departamentu Interesów Cudzoziemskich. Konstytucja z 1775 r. pozostawiła w jego gestii projektowanie not, memoriałów i deklaracji w sprawach kontaktów zagranicznych, a następnie przedkładanie ich na plenum Rady Nieustającej do zatwierdzenia w formie rezolucji¹². Ponadto w drodze ustawy z 1776 r. departamentowi przyznano moc prowadzenia międzynarodowych negocjacji handlowych¹³.

Zgodnie z ordynacją radni Departamentu Interesów Cudzoziemskich mieli być szczegółowo informowani przez swojego sekretarza o wszelkiej korespondencji wpływającej i wypływającej z departamentu. Równocześnie ordynacja nałożyła na tychże członków obowiązek zapoznania się ze sposobem szyfrowania i deszyfrowania korespondencji.

Kolejny podrozdział *Artykułu III* dotyczył Departamentu Policji. Ustawa z 1775 r. nałożyła nań obowiązek nadzoru nad Komisją Marszałkowską¹⁴, a rok później uchwalona konstytucja przyznała mu prawo kontroli nad finansami miast królewskich i moc zawierania z kompaniami handlowymi kontraktów dotyczących miasta Warszawy¹⁵.

¹¹ Autorzy ordynacji nie uniknęli w tekście niepotrzebnych powtórzeń. Kwestię terminów zwoływania sesji departamentowych rozstrzygnięto w *Artykule II*, by w *Artykule III*, w podrozdziale poświęconym Departamentowi Policji zapis ten umieścić raz jeszcze.

¹² VL VIII, 101.

¹³ VL VIII, 851.

¹⁴ VL VIII, 103.

¹⁵ VL VIII, 851.

Do obowiązków Departamentu Policji zaliczono nadzór nad handlem (kontrola wysokości cen), działania zmierzające do utrzymania porządku w miastach królewskich oraz przygotowywanie projektów dotyczących ich ustaw.

Ponadto, zobowiązano sekretarza departamentu do prowadzenia protokołu, w którym, poza listą obecności na sesjach, wpisywano przedmiot obrad i proponowaną treść rezolucji.

Kierowane do departamentu memoriały musiały zawierać podpis podającego. Po uchwaleniu stanowiącej odpowiedź rezolucji, była ona spisywana i, jako dokument urzędowy, wydawana zainteresowanemu podmiotowi. Oryginały memoriałów pozostawać miały w archiwum Departamentu Policji.

Uprawnienia Departamentu Wojskowego zostały dość szeroko zarysowane przez Sejm. Co prawda konstytucja z 1775 r. wspomniała jedynie o przyjmowaniu przez departament raportów wojskowych od hetmana wielkiego¹⁶, znacznie dalej poszła jednak ustawa uchwalona rok później, w świetle której Departament Wojskowy przejął pełen zakres uprawnień i obowiązków zlikwidowanych komisji wojskowych, między innymi nadzór nad ćwiczeniami, musztrami, karnością wojska czy zakwaterowaniem żołnierzy. Uzyskał również uprawnienia sędownicze w sprawach między osobami wojskowymi i przyjął obowiązek publikacji patentów nominacyjnych¹⁷. Sama ordynacja nie wprowadziła żadnych nowych regulacji, a jej autorzy poprzestali na potwierdzeniu postanowień konstytucji sejmowych.

Najwięcej miejsca autorzy ordynacji poświęcili Departamentowi Sprawiedliwości. Twórcy pierwszej z konstytucji sejmowych – *Ustanowienie Rady Nieustającej* z 1775 r. – bardzo powierzchownie potraktowali kwestię jego kompetencji, czego dowodem może być fakt, że wspomniano jedynie o powstaniu takiego departamentu¹⁸, nie regulując ani zasad jego funkcjonowania, ani granic przysługujących mu uprawnień. Ustawa uchwalona w roku następnym uzupełniła tę lukę. Konstytucja nałożyła na departament zobowiązanie do nadzoru nad asesorią i jurysdykcją marszałkowską, a przede wszystkim obowiązek rozpatrywania nadsyłanych do Rady Nieustającej memoriałów i skarg obywateli oraz przygotowywanie projektów odpowiedzi, które, przedstawione na plenum Rady, miały być uchwalane w formie rezolucji¹⁹. Tak istotne zadanie wymagało jednak dodatkowej, szczegółowej regulacji.

Dlatego też w tekście ordynacji, w siedmiu podpunktach zawartych w podrozdziale poświęconym temu departamentowi, poza powtórzeniem zapisu zawarte-

¹⁶ VL VIII, 106.

¹⁷ VL VIII, 852.

¹⁸ VL VIII, 93.

¹⁹ VL VIII, 853.

go już w ustawie, sprecyzowano procedurę przyjmowania i rozpatrywania kierowanych do Rady memoriałów. Na departament nałożono obowiązek podania do publicznej wiadomości szczegółowych informacji dotyczących właściwego ich adresowania oraz zakresu spraw, które stanowić mogły ich przedmiot. Zawarte w memoriałach skargi – dotyczące zbrodni stanu, krzywoprzysięstwa, przekupstwa sędziów i ograniczenia wolności osobistej – były przesyłane do Rady Nieustającej, gdzie po ich przeanalizowaniu, zgodnie z konstytucjami sejmowymi, kierowane być miały do sądu sejmowego²⁰.

W wypadku nadesłania skargi sekretarz Departamentu Sprawiedliwości zobowiązany był do powiadomienia o tym strony zaskarżonej (urzędu lub osoby prywatnej). Na wierzchniej stronie nadesłanego memoriału jego autor umieścić miał, własnoręcznie podpisaną, skróconą treść takiej skargi, którą następnie zapisywano w księdze protokolarnej. Obok na schylonym papierze wpisywano tekst stanowiącej odpowiedź rezolucji, która została uchwalona na plenum Rady. Sam memoriał pod właściwym numerem, zgodnym z porządkiem wprowadzonym w protokole, trafiał do archiwum.

Powinnością sekretarza departamentu było sporządzenie i rzetelne prowadzenie dwóch protokołów, właściwych odpowiednio dla Korony (ten składać się miał z dwóch części poświęconych dwóm prowincjom koronnym) i dla Wielkiego Księstwa Litewskiego. W protokołach tych znaleźć się miały informacje o nadsyłanych przez obywateli memoriałach oraz o wszelkich decyzjach podejmowanych przez departament.

Zadania wydziału uzupełniono o obowiązek sporządzenia spisu wszystkich sądów, osób pełniących funkcje sądowe, terminów rozpoczynania i zakończenia kadencji sądowych. Chcąc zapobiec powtarzającej się praktyce niedotrzymywania przez jurysdykcje wyznaczonych terminów – spowodowanej opuszczaniem kadencji przez sędziów lub brakiem sprawnego działania z ich strony – na departament nałożono obowiązek egzekwowania raportów sporządzanych we wszystkich sądach krajowych. Raporty te w sposób szczegółowy informować miały członków departamentu o dokładnej dacie rozpoczęcia i zakończenia sesji sądowych, kolejności i liczbie podjętych spraw, wydanych wyroków, obecności lub absencji sędziów.

Dotychczasowy, ustawowy zakres obowiązków Departamentu Skarbu – nadzór nad działalnością obydwu Komisji Skarbowych²¹ oraz analiza i przekazywanie do zatwierdzenia pod obrady plenum Rady umów zawieranych z kompaniami

²⁰ *Objaśnienie denegati iudicii, corruptionis, perjurii et oppressionis civis liberi*, VL VIII, 117, *Ordynacja Sądów Sejmowych*, VL VIII, 872.

²¹ VL VIII, 107.

górnictwymi i przemysłowymi²² – został rozszerzony. Poza kontrolą przychodów i wydatków państwa oraz poszukiwaniem nowych środków finansowych zasilających jego budżet, wśród nowych zadań Departamentu Skarbowego ordynacja wymieniała: sporządzenie szczegółowych map geograficznych Królestwa i W. Ks. Litewskiego, spis ludności z uwzględnieniem stanu i wykonywanego zawodu, obowiązek sprawowania pieczy nad jakością dróg lądowych i wodnych, oczyszczanie rzek, budowę kanałów, stawianie mostów. Departament zobowiązano również do sporządzenia projektów ustaw z zakresu handlu i rzemiosła oraz skutecznego wprowadzenia w życie ustawy o ujednoliceniu miar i wag z 1764 r.

Dwa kolejne podrozdziały *Artykułu III* dotyczyły kompetencji subalternów: sekretarzy, kancelistów i kopistów Rady. Wśród obowiązków tych pierwszych ordynacja wymieniała: generalną pieczę nad całością dokumentacji Rady Nieustającej, zachowanie punktualności na sesjach, przestrzeganie procedury przyjmowania napływających memoriałów, sporządzanie projektów rezolucji departamentowych, stworzenie zbioru przepisów prawnych dotyczących funkcjonowania departamentu, prowadzenie ksiąg i rejestru czynności departamentowych przedstawianych co tydzień sekretarzowi plenum Rady. Sekretarze zobowiązani zostali do: ochrony dokumentacji Rady przed wglądem przez osoby nieuprawnione, utrzymania w tajemnicy treści rezolucji przed ich publikacją, wstrzymania się od udzielania jakichkolwiek rad stronom zaangażowanym w spór toczony przed Radą. Zalecono, aby w czasie wolnym od wspomnianych obowiązków, sekretarze tłumaczyli na język polski fachową literaturę obcą. Celem lektury było zapoznania się i zaprezentowanie na sesjach wydziałowych rozwiązań ustrojowych, gospodarczych przyjętych za granicą i ewentualne przeszczepienie ich na grunt polski.

Do obowiązków kancelistów i kopistów zaliczono natomiast: codzienną obecność w kancelariach departamentów, rzetelne prowadzenie protokołów departamentowych i – podobnie jak w przypadku sekretarzy – ściśle przestrzeganie tajemnicy służbowej. W tym zakresie objęto ich zakazem wnoszenia dokumentów z siedziby departamentów, przyjmowania korzyści majątkowych czy choćby utrzymywania kontaktów z tzw. osobami zainteresowanymi.

Ordynację zamykają teksty przysięgi sekretarzy departamentowych²³, kancelistów i kopistów.

²² VL VIII, 854.

²³ Tekst przysięgi dla sekretarza Departamentu Interesów Cudzoziemskich znalazł się już w konstytucji sejmowej z 1775 r., VL VIII, 100.

4

Od momentu jej powstania przez kolejne dziesięciolecia ukształtowana została negatywna ocena Rady Nieustającej. Zarzucano jej zależność od Rosji, czego wyrazem było hańbiące miano „Zdrady Nieustającej”. Dopiero druga połowa XX stulecia przyniosła w nauce częściową rehabilitację Rady. Jak pokazała praktyka funkcjonowania *Consilium Permanens*, z którą możemy zapoznać się, śledząc licznie zgromadzone w archiwach dokumenty, brutalnie atakowana przez opozycję Rada funkcjonowała zupełnie sprawnie. Zarówno sesje departamentowe, jak i plenarne, odbywały się zgodnie z zaplanowanym kalendarzem, a dość regularna obecność na nich konsyliarzy dowodzić może ich poważnego podejścia do swoich zadań.

Protokoły potoczne Rady świadczą o licznych jej obowiązkach i rzetelnym ich wykonywaniu, przy którym niezbędny był regulamin wewnętrzny. Uporządkował on kwestie miejsca i czasu sesji, określił procedurę działania na sesjach plenarnych, a kolejnym departamentom wyznaczył granice kompetencji, które nie zawsze dokładnie opisane były ustawami sejmowymi. Subalterni Rady wyposażeni zostali w konkretne obowiązki z równoczesnym wykazem zakazanych na urzędzie czynności. Ordynacja mogła się zatem przyczyniać do sprawnego funkcjonowania Rady.

Anno 1776to 12.9bris**Ordynacja w Radzie Nieustającej**

My Król za zdaniem Rady Nieustającej chcąc, ażeby przepisane dla niej na Sejmach dwóch ostatnich ustawy, we wszystkich czynnościach uroczyście i dokładnie wykonywane były, ordynację stanowiącą, która w niżej położonych artykułach następuje.

Artykuł I

Sesje Rady Nieustającej *in pleno* będą się agitowały w Zamku Rezydencyjnym w sali od Nas Króla do tego wyznaczonej. Sesje Departamentu Interesów Cudzoziemskich dla wygody w bliskości będącego Archiwum, z którego nieodwłocznie i sekretnie papiery do tych interesów ściągające się, komunikowane być mają, będą się agitowały u U. Ogrodzkiego – Sekretarza W. K. oraz do tego Departamentu wyznaczonego Sekretarza. Sesje zaś innych czterech Departamentów będą się agitowały u Prezesów swoich, a w niebytności onych u pierwszych *in ordine* lub gdzie Departamenta miejsce sobie wyznaczają.

Artykuł II

Rada Nieustająca *in pleno* we wtorek i piątek każdego tygodnia sesje swoje ordynaryjne składać będzie, które się mają zaczynać o godzinie jedenastej z rana, a trwać póki okoliczność i potrzeba wymagać będzie. Sesje zaś ekstraordynaryjne, gdy interes wyciągać będzie, w każdym czasie składane być mogą.

Sesja każda zaczynać się powinna od raportów departamentowych, według porządku onychże. Te zaś raporta, które na sesji agitującej pomieścić by się nie mogły, do przyszłej odesłane być mają, a tak następująca sesja zaczynać powinna od pomienionych raportów i dalej kontynuować się w zachowaniu wzmiankowanej kolei.

Memoriały lub materie pilne pod tytułem *Res non patitur moram* przerwać mogą każdą materię, ale takowe memoriały powinny być wprzód egzaminowane przez Marszałka Rady lub Konsyliarza któregokolwiek, czyli zatrudnienia Rady nagłego warte i egzaminujący z takowym podpisem podany memoriał, Marszałek lub Konsyliarz Rady, uznawszy, że potrzebuje pilnej rezolucji, powinien podpisawszy swoje imię na memoriale wyrazić, że ten memoriał zwłoki nie cierpi.

Zaden z zasiadających w Radzie Konsyliarz nie będzie miał mocy promowania interesu żadnego, póki pierwej departamentowe ułatwione nie będą. Gdy raporta od Komisji Skarbowej, Wojskowej i innych Jurysdykcji, co miesiąc *in pleno* czynione będą, obowiązkiem będzie IMci PP. Sekretarzy Departamentowych, aby protokół swych Departamentów oddawali JP. Sekretarzowi Rady, który *in pleno* przejrzany będzie.

Sesje departamentowe ordynaryjne w dni, w każdym Departamencie ułożone, regularnie odprawować się będą powinny. Gdyby zaś okoliczność tego wyciągała, to każdego czasu Departamentowi składać oneż wolno. Żeby zaś te sesje departamentowe w równej punktualności, jak sesje *in pleno* odprawowały się, ten Konsyliarz, który w swoim Departamencie w dni ułożone znajdować się dwa razy na sesji nie będzie, dzień prezencji w pełnej Radzie utraci i ta prezencja dzielona być ma między Konsyliarzów pilnie w tym Departamencie zasiadających. Dla punktualnego za tym zjeżdżania się na sesje pełnej Rady to się stanowi, że któryby Konsyliarz opóźnił się i po przeczytany protokole przyszedł dopiero do izby, utraci dzień prezencji i protokołu podpisywać nie będzie.

Artykuł III

Lubo ustawy sejmowe dla Rady Nieustającej dokładne przepisały powinności, jednakże dla doskonalszego onych wykonania, sądziemy za rzecz koniecznie potrzebną, z mocy tych samych ustaw wynikające położyć wyrazy i one Departamentom aplikować sposobem następującym.

Departament Interesów Cudzoziemskich

We wszystkim sprawi się według obowiązków w ogólnym opisie prawa Rady ułożonych.

Osoby ten Departament składające, jak najprędzej o wszystkich ekspedycjach, relacjach i pismach, *in archivo* znajdujących się, zupełną wiadomość mieć powinny, a U. Sekretarz W. K. i tegoż Departamentu takowe Archiwum, nie inaczej jak tylko na sesjach departamentowych tymże osobom komunikować będzie. Też same osoby sposobu cyfrowania i decyfrowania zupełną wiadomość mieć powinny.

Departament Policji

Oprócz wyrażonych w ustawach powinności i dopełnienia terażniejszych Sejmów ostatnich uchwalonego prawa, będzie miał baczność na to wszystko, cokolwiek należy do wygody, ozdoby, bezpieczeństwa, porządku i pożytku w Miastach Królewskich. Zatrudni się wynalazkiem projektów Miastom i dobremu porządkowi użytecznych, dopilnuje egzekucji, taks, żeby w sprzedaży i kupnie wszelkich rzeczy sprawiedliwy był szacunek utrzymywany i takowe projekta *in pleno* będącej Radzie komunikować będzie.

W tymże Departamencie ma być uformowany protokół jeden podobny w swojej istocie protokołowi, czyli diariuszowi *in pleno* Rady Nieustającej sporządzonemu, do którego przytomność zasiadających w Departamencie, materie wnoszone i dawane rezolucje zapisywane będą. Memoriały różne według prawa mając odbierać, Departament Policji nie będzie onych przyjmował tylko z podpisem podającego, na który memoriał rezolucja *per extensum* na tymże memoriale ma być wypisana i ta rezolucja stronie z Departamentu *in forma authentica* wydana będzie, a sam memoriał oryginalny zostanie *in archivo* Departamentu.

Sesje departamentowe dwa razy na tydzień, jako się wyżej namieniło, w dniach przez Departament ułożonych, odprawować się punktualnie mają. Nie zastanawia się jednak moc złożenia sesji ekstraordynaryjnej, kiedy tego okoliczność wyciągać będzie.

Departament Wojskowy

Ponieważ ten Departament z mocy ostatniego prawa Komisji Wojskowej dopełniać ma obrządek, a tak ma dwie powinności i rozrządzającą wojska i sądzącą, więc według praw dawnych i ostatniego Sejmu zachować się ma.

Departament Sprawiedliwości

1. Egzekucję ostatniego prawa dopełniać będzie, egzaminując wszystkie memoriały i skargi obywatelów, jako też odpowiedzi z jednej i drugiej strony, które

do Rady Nieustającej zanesione będą. Czy rozsądzenie ich należeć ma do Sądów Sejmowych, zdanie swoje podawać będzie Radzie *in pleno*, a ta w tej mierze rezolucje swoje wydawać będzie.

2. Będzie miał baczność, aby Jurysdykcja Marszałkowska i Asesorska miała zawsze swoich podług prawa Asesorów i ci żeby obowiązkom swoim dosyć czynili.

3. Tak dla dopełnienia pomienionych praw, jako też dla własnej znajomości i całej Rady Nieustającej, powinien mieć przez UU. IMci PP. Sekretarzy spisane porządnie wszelkie Jurysdykcje trzech prowincji, to jest Wielkopolskiej, Małopolskiej i W. Ks. Litewskiego, z wyrażeniem przepisanego z prawa onym terminu rozpoczęcia i zakończenia Sądów, z wyliczeniem liczby kadencji, wymieniając oraz z imionami i nazwiskami sprawujące osoby też Jurysdykcje Rzplitej. A że nie zachowany częstokroć porządek w Jurysdykcjach, co do spraw wołania czyni największą zwłokę sprawiedliwości, przeto UU. IMci PP. Sekretarze przydadzą do wyższej wiadomości informację o porządku prawem ustanowionym dla przyspieszenia sprawiedliwości, według którego różne rejestra spraw osobno w koronnych prowincjach, a osobno w litewskiej, w szczególności zaś w każdej z tych Jurysdykcji wołane bywają. Nie mając bowiem dokładnego o tym wszystkim objaśnienia, osoby z Korony i z Litwy zasiadające w Radzie Nieustającej przyzwyczajone do praw i zwyczajów szczególnie prowincjom służących, nie mogłyby dostatecznie zarządzać około utrzymania w swojej formie Jurysdykcji Rzeczypospolitej.

4. Sporządzone być mają protokoły, dwa służące do interesów temu Departamentowi poruczonych, jeden dla wpisywania wszelkich rezolucji z interesów koronnych wynikających, dzielących się na dwie części, dwom osobnym prowincjom służący. Drugi, interesów dotyczących się obywatelów i Jurysdykcji W. Ks. Litewskiego, w których to protokołach zdania, jakie będą Departamentu, w każdej materii traktowanej na sesjach przez JMci P. Sekretarza zanotowane, nieodwłocznie być mają zapisywane tak, aby na sesji przyszłej jaśnie ułożone deliberata czytane być mogły.

5. Dla uprzątnienia okazji rodzącej w Jurysdykcjach zwłokę sprawiedliwości, wynikającej z opuszczenia kadencji Sądów albo nie pilnego spraw sądenia, czyli też z nieporządnego rejestrów wołania, potrzebne jest zaciąganie dostatecznych raportów z każdej krajowej Jurysdykcji w sposobie następującym.

Jurysdykcje, których kadencje czas kilku niedzielny z prawa mają naznaczone, mają mieć obligację, ażeby przysyłały punktualnie uwiadomienia, pierwsze przy zaczęciu Sądów z wyrażeniem, którego dnia są zagajone, wiele który ma Sąd do wołania spraw i w jakich rejestrach, który z IMci Sędziów jest Sądom przytomny, drugie oznajmienie z tychże Jurysdykcji po zakończonej każdej kadencji przysyłane być mają, donoszące jakim porządkiem rejestra spraw były wołane, wiele spraw

odsądzonych, do którego czasu agitowały się Sądy, kto z Sędziów nieprzerwanie był przytomnym, a te świadectwa ustawne, przytomności Sędziego służyć będą za dowód zasługi w ojczyźnie wyciągającej względów Najjaśniejszego Pana i pamięci Rzplitej. Gdyby zaś kto z obywatelów doświadczył przeciwnie zwłoki sprawiedliwości lub przez niejeżdżanie punktualne, którego z Sędziów na kadencję lub opieszale sądzenie, takowy obywatel każdy prosto do Departamentu Sprawiedliwości zażalenie swoje zanieść może. Równie wszystkim ukrzywdzonym przez przemoc lub w okolicznościach, gdzie wyraźnie *convulsio legis* zachodzić by miała moc skarżenia się do Rady Nieustającej zostawiona. Jurysdykcje krajowe jako to trybunały przez swoich Pisarzy przy każdym zjechaniu na registr województwa swego Sądy Zadworne Jego Królewskiej Mości, Sądy Marszałkowskie, Komisje Skarbowa i Wojskowa Obojga Narodów, co do spraw prawnych Sądy Referendarskie i inne wszystkie Sądy obligowane do podobnegoż doniesienia. Takowe doniesienia z każdej Jurysdykcji przesyłać będą akta i protokoły Sądów trzymający z podpisem swoim położonym poniżej podpisu pierwszeństwo w Sądach trzymającego autentykowane pieczęcią sposobem wydanych *ex actis* ekstraktów, a to pod adresem: Do Departamentu Sprawiedliwości, które to doniesienia, aby porządnie i dokładnie ułożone były JMć Pan Sekretarz powinien będzie przysyłać jednostajne na to formularze, wraz z obwieszczeniem Rady Nieustającej rekwirującym według tegoż formularza rezolucji, która to odezwa do każdej Jurysdykcji przed jej rozpoczęciem *in forma authentica* wydana będzie.

Za każdym zaś wystaniem dojrzyć ma, aby w osobnym na to protokóle był zapisany dzień odezwy do Jurysdykcji, a po tym obok dzień odebrania od niej raportu, co będzie świadectwem pilności obustronnej. Zatrzymanych²⁴ tym sposobem doniesień, Departament ułoży na po tym doskonałą informację o pilności obowiązków każdej Jurysdykcji i one poda do wiadomości Rady Nieustającej, ażeby z niej mogła brać miarę skutecznego starania około utrzymywania sprawiedliwości dla obywatelów oraz dalsze przezorne pilności podług swego obowiązku pożytecznie wypełniać.

6. Ponieważ Rada Nieustająca ma wyraźnie ustawą Sejmu zalecenie przyjmować memoriały, zażalenia i dawać na nie rezolucje, przeto ażeby nieprzyzwoite mi skargami nie zatrudniano Rady Nieustającej i Departamentu, ma być ułożona i ogłoszona informacja, w jakim sposobie, jak adresowany i w jakich krzywdach mogą się podawać memoriały, to jest w czterech występkach *in crimine status, perjurij, corruptionis iudicis et oppressionis civis liberi*, wypisawszy treść spraw na Sejmie niedawno zeszyłym, na te przypadki ustanowionych, a to dla potrzebnej *publico* wiadomości.

²⁴ W rękopisie ordynacji błędnie zapisano słowo „zatrzymanych” zamiast „z otrzymanych”.

7. Nie mogąc we wszystkich okolicznościach przestawać na doniesienie jednej strony, które w memoriałach Departament odbierać będzie, zleca się JMci Panu Sekretarzowi, ażeby w przypadku zaskarżenia, czyli krajowej Jurysdykcji, czyli też partykularnych obywatelów oddane sobie od Departamentu memoriały, za wiadomością Departamentu komunikował stronie obżalowanej, jeżeli ta w miejscu Rady znajdować się będzie, gdyby zaś rzeczzone użalenie obwiniać miało osoby oddalone, a sposobność byłaby komunikowania onym, JMć Pan Sekretarz obwieścić nie zaniedba, te zaś memoriały na wierzchu złożenia mają mieć wypisaną treść jego w słowach esencjonalnych, przez podającego z jego podpisem, która do księgi protokołów wpisywana będzie, a obok na schylonym papierze rezolucja Rady *in pleno* wpisana będzie. Same zaś memoriały powinny być pod numerem zgodnym z numerami w protokole porządnie układane i trzymane *in archivo*.

Co się tycze przepisu wewnętrznego, takowy każdy Departament ułożyć sobie powinien i *ad approbationem* pełnej Rady podać.

Departament Skarbowy

1. Równie przepisane sobie ustawy dopełniając, zatrudni się sporządzaniem map geograficznych całego Królestwa Polskiego i W. Ks. Litewskiego z przyłączonymi opisami prowincji, województw, ziem, powiatów i w nich wyrażeniem miast, miasteczek, wsiów, osad, odłogów, dezertów, stepów, pozycji, własności ziemi, wodnych, lądowych transportów, handlowej komunikacji będących i być mogących produktów i innych rządowi potrzebnych wiadomości.

2. Uczyni porachowanie wszystkich obywatelów i mieszkających w kraju, a nie włączając nikomu w jego prerogatywach z dystynkcją stanów, kondycji, profesji, powołania zachowa. Nade wszystko, zatrudni się ułatwianiem transportów wodnych i lądowych, będzie wynajdywać sposoby dróg poprawy i prostowania mostów stawiania, rowów bicia, kanałów rżnięcia, rzek czyszczenia, starając się usilnie, ażeby jak najoszczędniejszym skarbów publicznych wydatkiem, być mogło skuteczniejsze. Do takowych czynności zdadne osoby zażywać będzie, wszystkiego sposób regularny formować i na sesjach Rady *in pleno* komunikować będzie.

3. Wnidzie w poznanie wszelkich przychodów i rozchodów publicznych skarbów i nad tym dawać uwagi swoje ku lepszemu dobru Rzplitej.

4. Wyszuka środków i innych nawet źródeł do powiększenia dochodów publicznych, bez nałożenia podatków nowych, na dobra lub osobę czyjąkolwiek, jako to przez wynalezienie soli w kraju i innych podobnych pożytków.

5. Wnidzie w poznanie dziejących się uszczerbków publicznym dochodom i dobrom do Rzplitej należącym.

6. Uprojektuje względem gospodarstwa wewnętrznego kraju, względem powiększenia i ułatwienia handlu, względem rzemiosł i rękodzieł, tak żeby w porządku swoim zacząć od koniecznych potrzeb.

7. Konstytucję 1764 roku, względem jednostajności miar, w całym kraju pilnie starać się będzie przyprowadzić do egzekucji i na to obmyśli środki.

Obowiązki dla Subalternów Rady Nieustającej przepisane

1. Obowiązani będą IMci PP. Sekretarze, aby punktualnie na wszystkich departamentowych sesjach znajdowali się.

2. Memoriały wszystkie do Departamentów przychodzące wiernie *in archivo* chować będą, z nich istotę rzeczy wypisywać i na wierzchu memoriału oneż konotować, a po tym do rezolucji Departamentu podawać mają. Tych memoriałów lub materii pod rezolucję przychodzących, każdy Sekretarz w swoim Departamencie registr utrzymywać powinien, wypadłe rezolucje *pluralitate* do manualu, z manualu w protokół porządnie wpisywać i też protokoły jak najporządniej utrzymywać powinien każdy w swoim Departamencie.

3. Projektów pisanie do rezolucji departamentowych należeć będzie do IMci PP. Sekretarzy, które *in extenso* na sesjach dla poprawy albo aprobaty Departamentom podawać mają.

4. Dla porządku *actorum* cztery księgi w każdym Departamencie sporządzone być mają. Pierwsza *titulo* Sesje, druga *titulo* Memoriały, trzecia *titulo* Rezolucje, czwarta do ułożenia nowych projektów.

5. Rezolucje na memoriały punktualnie zadającym wydawać mają bez wszelkiej opłaty, jako zaś przyjmowanie żadnych memoriałów nie ma być bez wiadomości Departamentu, tak i wydanie rezolucji podobnie mimo wiadomości Departamentu następować nie powinno, takowe ekspedycje przez Kopistów wypisywane jak najporządniej być mają.

6. W okolicznościach do Departamentu ściągających się, żadnej rady nikomu dawać nie powinni i żadnej z podających memoriały korespondencji nie mieć. Akt nikomu do przejrzenia nie pozwalać, rezolucji nie wyjawiać przed publikacją lub podpisem Departamentu. Sekret potrzebny we wszystkim zachować powinni będą IMci PP. Sekretarze.

7. Rejestr *per actorum* na sesjach departamentowych być ma utrzymywany dla wiadomości, która materia rezolwowana i która decyzji potrzebuje. Czynności za tym tygodniowych w Departamencie każdym uczynić zbiór powinien JMć P. Sekretarz w swoim Departamencie i ten Sekretarzowi Rady pełnej oddawać co tydzień.

8. Każdy z IMci PP. Sekretarzy *sinopsim*²⁵ praw do Departamentu swego służących zebrać powinien i takowy zbiór Departamentowi podać.

9. W czasie wolnym książki cudzoziemskie tłumaczyć mają IMci PP. Sekretarze dotyczące się okoliczności departamentowych, i w których osądzą użyteczność i możliwość przystosowania do kraju naszego potrzeb, do rozwagi na sesjach Departamentom swoim oneż podadzą.

10. Sesje swoje prywatne w Departamentach miewać będą IMci PP. Sekretarze, to jest każdy w swoim Departamencie i na nich dla porządnego rzeczy układania wyznaczać będą Oficjalistom prace do Departamentu służyć mające.

11. Jako Archiwum w miejscach na Kancelarie Departamentowe wyznaczonych, pod rządem Sekretarza zostawać będzie tak pilność i porządek szczególnie od dozoru każdego z osobna Sekretarza zostawać będą zawisły. Dlaczego protokoły wszystkie w jak najzupełniejszej czystości utrzymywane być powinny przez IMci PP. Sekretarzy, żeby wszystkie karty w protokołach były numerowane, żeby omyłek ani podskrobywań nie było, i żeby żadne okienka próżne nie były zostawiane.

12. Na ostatek cokolwiek potrzebnego i pożytecznego baczyć będą IMci PP. Sekretarze Departamentom swoim przełożą.

Kanceliści i Kopiści

1. Powinnością ich będzie znajdować się co dzień, na miejscu dla Kancelarii Departamentowej wyznaczonym pod utratą proporcjonalnej na dzień przypadającej pensji.

2. Wszystkie memoriały, noty z rezolucjami i wyrokami Departamentu swego do protokołu wiernie zapisywać i z oryginałami konfrontować pilnie powinni będą.

3. Żadnych papierów lub protokołów do stancji swojej nie brać, lecz w Kancelarii, co im do przypisywania powierzone, napisać podobnie kopii memoriałów rezolucji departamentowych nikomu nie wydawać, ani protokołów do przeczytania pozwalać, żadnej z nikim w Departamencie interes mającym, nie mieć korespondencji. Podańskich żadnych nie wymagać, lecz pensją tylko kontentować się powinni będą. Sekretów Departamentu swego nie wydawać, bez pozwolenia wyrażnego Prezesa Departamentowego nie oddać się pod utratą pensji. JPP. Subalterni obowiązani będą wreszcie wszystko, co do dobrego należy porządku zachowują i do rozrządzeń departamentowych czynności swoje stosować będą.

²⁵ *Synopsis* (gr.) – zestawienie, zbiór artykułów o wspólnym temacie. W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1983, s. 409. *Synopsis* (łac.) – poglądowe zestawienie pism omawiających ten sam przedmiot. J. Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2005, s. 929.

Rota przysięgi JPP. Sekretarzy Departamentowych

Ja N., przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, iż wierny będę Stanisławowi Augustowi Królowi Rzplitej Polskiej, iż w sprawowaniu funkcji mojej Departamentu N. Rady Nieustającej czynić będę dokładnie to wszystko, cokolwiek Departament wykonywać rozkaże. Reprezentacje moje podług realnej istoty rzeczy przekładać będę, pilność zachowam i nic bez wiadomości Departamentu z protokołów nie wydam. Datkiem, prośbą i pogroźką nie ujmę się, przyjaźnią i nieprzyjaźnią nie uwiodę się, sekretu nie naruszę i dotrzymam w czynnościach departamentowych bez pozwolenia jego nikomu protokołów nie pozwolę zgoda dopełnię to wszystko, co do obowiązku funkcji mojej należy, tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna Syna Jego Męka.

Rota Przysięgi JPP. Kancelistów

Ja N., przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, iż wierny będę Stanisławowi Augustowi Królowi Rzplitej Polskiej, iż w sprawowaniu funkcji mojej Kancelarzysty Departamentu N. Rady Nieustającej to wszystko dokładnie czynić będę, co Departament nakaże, od obowiązków moich ani przez prośbę, ani przez groźbę nie odstąpię, przyjaźnią i nieprzyjaźnią nie uwiodę się, lecz wszystko szczerze wykonam do czego od Departamentu użyty będę, sekretów w czynnościach departamentowych dotrzymam, papierów mnie oddanych lub przy protokole będących bez pozwolenia Sekretarza nikomu nie wydam, zgoda to wszystko wypełnię do czego obowiązany zostaję, tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna Syna Jego Męka.

Rota Przysięgi JPP. Kopistów

Ja N., przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, iż wierny będę Stanisławowi Augustowi Królowi Rzplitej Polskiej, i że w sprawowaniu funkcji mojej Kopysty Departamentu N. podług opisu Departamentu zachowywać się będę, pisma z protokołu wyciągane zgodnie z pomienionym protokołem wypisywać nie omieszkam, sekretów w czynnościach departamentowych dotrzymam. Datku żadnego nie przyjmę dla ujęcia wierności mojej ofiarowanego, w powinności mojej pilny będę, rozrządzenia na mnie do pracy departamentowej od JPana Sekretarza włożone uskutkuję i to wszystko wykonam, co się mojej powinności tykać będzie. Tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna Syna Jego Męka.